

בענין היתר מאכלות אסורות בשעת מלחמה

בגמרא חולין י"ז ע"א דנה הגמ' בשיטת ר' עקיבא הסובר שבזמן שהיו ישראל במדבר הותר להם בשר נחירה ואגב כך מזכירה את ההיתר של מאכלות אסורות בזמן שישראל כבשו את הארץ, וז"ל הגמרא שם: בעי רבי ירמיה אברי בשר נחירה שהכניסו ישראל עמהן לארץ מהו אימת אילימא בשבע שכבשו השתא דבר טמא אישתרי להו דכתיב "ובתים מלאים כל טוב" (דברים ו') ואמר ר' ירמיה בר אבא אמר רב כתלי (ויש גורסין קדלי) דחזירי בשר נחירה מיבעיא, אלא לאחר מכאן, ואיבעית אימא לעולם בשבע שכבשו כי אשתרי להו שלל של עובדי כוכבים דידהו לא אישתרי תיקו ע"כ.

סוגיא זו מהווה המקור היחידי בש"ס לדין זה, ובהבנת אופיו של ההיתר נחלקו הרמב"ם והרמב"ן. וז"ל הרמב"ן בפירושו לתורה דברים ו' פסוק י': ועל דעת רבותינו ירמו עוד כי הטוב הוא אשר ימצא בבתים המלאים מותר אפילו היו שם דברים נאסרים בתורה כגון קדלי דחזירי, או כרמים נטועים מלאים, או ערלה ואפילו בבורות יתכן שהיה בחציבתן דבר אסור בטיח אשר בהן, או הזכיר הבורות דרך מליצה להזכיר ברבות הטובה, והשליט אותם בכל הנמצא בארץ במותר ובאסור. והנה הותרו להם כל האיסורים וזלת איסור ע"ג כמו שיבאר עוד לא תחמד כסף וזהב עליהם ולקחת לך וכו' והיה ההיתר הזה עד שאכלו שלל אויביהם ויש אומרים בשבע שכבשו וכן נראה בגמ' בפרק ראשון ממס' חולין. והרב כתב בהלכות מלכים ומלחמותיהם (ח, א) חלוצי צבא משיכנסו בגבול הגויים וישבו מהן מותר להם לאכול לנבלות וטרפות ובשר חזיר וכיוצא בו אם רעב ולא מצא מה יאכל אלא מאכלים אלו האסורים, וכן שותה יין נסך, מפני השמועה למדו ובתים מלאים כל טוב ערפי חזירים וכיוצא בהם. ואין זה נכון, שלא בשביל פקודת נפש או רעבון בלבד הותר בשעת מלחמה אלא לאחר שכבשו הערים הגדולות והטובות וישבו בהן התיר להם שלל אויביהם, ולא בכל חלוצי צבא אלא בארץ אשר נשבע לאבותינו לתת לנו, כמו שמפרש בענין. וכן יין נסך שהזכיר אינו אמת, שבכל איסורי ע"ג היא עצמה ומשמשיה ותקרבת שלה הכל אסור שנאמר שקץ תשקצנו ותעב תתעבנו כי חרם הוא. ואם לא נתכוון הרב אלא להתיר סתם יינם במלחמה, וכי למה הוצרכנו לדבר זה, איסורי תורה הותרו, גזירות של דבריהם יהיו אסורות עכ"ל.

מדברי הרמב"ן יש ללמד כמה פרטים:

- (א) ההיתר מוגבל למלחמת כבוש של ארץ ישראל בלבד.
 (ב) שלל האויבים בלבד הותר ולא מאכלות אסורות שברשות ישראל (כלישנא בתרא בגמ' הנ"ל).

ג) ההיתר אינו בשעת מלחמה בלבד, או מחמת פקודת נפש או רעבון, אם כי הוא מוגבל בזמן (זמן אכילת השלל, או שבע שכבשו).

ד) הותרו כל איסורי המאכל חוץ מן האסורים מחמת איסור עבודה זרה. ומתוך דבריו נראה שאין ההיתר מוגבל לחלוצי צבא בלבד אלא לכל העם הותר שהרי כלם חולקים בשלל. וכן מוכח מדברי הרמב"ן בפ' מטות שכתב שבמלחמת סיחון ועוג לא נצטוו להגעיל את כלי השלל משום שכבוש סיחון ועוג היה כבוש של ארץ ישראל והאיסורים הותרו להם, ועל כרחק שהותרו לכל העם. והאחרונים הביאו ראיה לדעת הרמב"ן שההיתר אינו מוגבל לשעת הדחק או לחלוצי צבא דווקא מלישנא קמא של הגמ' בחולין, שהרי הגמ' שאלה: "אילימא בשבע שכבשו השתא דבר טמא אישתרי להו בשר נחירה מיבעיא" ומאי קושיא, דהא אף בשבע שכבשו לא הותר אלא בשעת הדחק או רק לחלוצי צבא, ועדיין מיבעי לן שלא בשעת הדחק או לשאר העם האם הותר בשר נחירה? ומזה הביאו סיעתא לרמב"ן והקשו על הרמב"ם שבשיטתו עוד נעסוק אי"ה לקמן. ומ"מ מדברי הרמב"ן נראה שעיקר ראייתו מפשט הכתובים (דיש לדחות הראיה הנ"ל מגמ' כפי שנבאר אי"ה לקמן), שמן הכתובים נראה שהותר להם לאכול את השלל משום שלא רצה הקב"ה "להפסיד מהם כל טוב" (לשון הרמב"ן בחידושי חולין) ולכן השליט הקב"ה את ישראל בכל טוב הארץ במותר ובאסור, והוא דין בכבוש הארץ ולא דווקא במלחמה עצמה, ומזה נובעים כל פרטי הדינים הנ"ל שנקט הרמב"ן בפשיטות, שאין הגבלה לשעת הדחק דווקא, ואין לחלק בין חלוצי צבא לאחרים, ואין להתיר אלא את שלל הגויים. והא דלא הותר יין נסך גם כן נובע מפשט הכתובים שבכבוש הארץ הזהירה התורה בכמה מקומות להתרחק הרבה מעבודה זרה ואביזריה.

שיטת רמב"ם חלוקה על הרמב"ן בכמה דברים, שבחלק מהם כבר דן הרמב"ן לעיל:

א) אין הרמב"ם מחלק בין מלחמת כבוש ארץ ישראל לשאר מלחמות.

ב) אין ההיתר אלא לחלוצי צבא.

ג) אין ההיתר אלא בשעת רעבון.

ד) אף יין נסך מותר.

ובשיטת הרמב"ם קשה מנא ליה לחלק בין חלוצי צבא לשאר העם, ומנא ליה שההיתר הוא דווקא "אם ירעב ולא מצא מה יאכל" שהרי לא הוזכרו תנאים אלו בגמרא. וכתב הכסף משנה בפרק ח' מהלכות מלכים הלכה א' וז"ל: "וסובר רבנו היינו דוקא היכא דלא שכיח ליה היתרא באותה שעה אבל אי שכיח קמיה היתרא לית ליה למישבק היתרא ולמיכל איסורא וכו' ואין כוונתו במי שהוא מסוכן מחמת רעבון דהא פשיטא ואפילו אינו מחלוצי צבא נמי אלא כשתאב לאכל ולא שכיח ליה היתרא וסובר גם כן שקדלי דחזירי לאו דווקא אלא ה"ה לכל איסור מאכלות עכ"ל. וצריך הסבר מהו טעם ההיתר לרמב"ם שהרי אינו היתר של השלל בארץ ישראל כהבנת הרמב"ן שאם כן אין טעם לחלק בין שהוא רעב או אינו רעב, ומאי דן אינו מטעם פקודת נפש דא"כ פשיטא כדברי הכ"מ.

והרדב"ו שם כתב וז"ל איכא למידק בדברי רבנו דמשמע דאיירי במלחמת הרשות שאינה משבעה עממים וקרא דמייתי ראייה מיניה איירי בשבעה עממים וכו' ותו דקרא

דבתים מלאים כל טוב אפילו בזמן שהם במחנה משמע וכו' והיינו דלא חששו לגיעולי נכרים ולא הצריכו הגעלה לכליהם כאשר הצריכו לכלי מדין לפי שלא היו משבעה עממין. ונראה לי ליישב דברי רבנו דלעולם במלחמת שאר עממים איירי ולא איירי שהם מסוכנים אצל הרעב אלא שאינם צריכים לטרוח לבקש מאכל היתר כיון שנכנסו לגבול העמים אם ילכו לבקש מאכל היתר יקומו עליהם העמים וכו' אבל קדם שיכנסו לגבול הרי הם כשאר כל אדם ומייתי ראייה מדהתירה תורה בשבעה עממים כל מאכל אסור ואפילו בלא צורך במלחמות שאר העמים נחתנין להו תרי דרגי שלא יותר להם אלא על ידי צורך שאין להם מה לאכל ובגבול העכו"ם עכ"ל. ולענ"ד הסברו של הרדב"ו בדעת הרמב"ם דחוק מאוד, חדא דמהיכא תיתי להחליט בסברא שמכיון דשבעה עממין הותר לגמרי בשאר מלחמות הותר בשעת הדחק. אדרבא כיוון דבמלחמת שבעה עממין הותר דווקא, דילמא בשאר עממין לא הותר כלל וכסברת הרמב"ן. ועוד שלדבריו ההיתר במלחמות שאר עממים הוא מטעם "שאם ילכו לבקש מאכל היתר יקומו עליהם העמים" ואם כן משום סכנה נגעו בה ולכן האיטורים הותרו רק כאשר אין היתר מצוי להם. ולעומת זאת ההיתר ב' עממים הוא היתר גמור ועל כרחך שאינו משום סכנה ואם כן איך למדין זה מזה כיון ששני הדינים יסודם שונה. ויש מהאחרונים (כלי חמדה) שהלכו בדרכו של הרדב"ו והביאו מקור מהספרי להתיר במלחמת שאר עממים ולדבריהם הגמ' בחולין איירי במלחמת ז' עממין דווקא, אבל הרמב"ם למד מן הספרי להתיר אף בשאר עממין. ואף פירוש זה קשה לקבל בדעת הרמב"ם שהרי הרמב"ם העתיק בהלכות את הדרשה של הגמ' בחולין, ומשמע שפסוק של "בתים מלאים כל טוב" איירי בכל מלחמה.

בדרך אחרת ביישוב הרמב"ם הלכו הנצי"ב ובעל "תורה תמימה". לפי דבריהם מחלוקת הרמב"ם והרמב"ן היא היא מחלוקת שתי הלישנות בגמ' בחולין. לישנא קמא סובר שההיתר הוא בין לשלל הגויים ובין למאכלות אסורים שברשות ישראל וההיתר הוא "משום פקוח נפש" שכל הקפדה במאכלים בשעת מלחמה מביא לסכנת נפשות (לשון הנצי"ב ב"העמק דבר" דברים ו' פסוק י'). ואילו לישנא בתרא המתיר רק של עכו"ם היינו כשיטת הרמב"ן שהיתר זה נתייחד לכבוש ארץ ישראל ושלל העכו"ם הותר לגמרי. ולענ"ד גם הסבר זה אינו נראה בדעת הרמב"ם. חדא, דמאיזה טעם פסק הרמב"ם כלישנא קמא דוקא, ודרכו היא לפסק כלישנא בתרא (וכבר תמה כן במנחת חינוך שהבין אף הוא שהרמב"ם פוסק כלישנא קמא). ועוד דלשיטה זו עדיין קשה קושיית האחרונים שמהגמ' מוכח שללישנא קמא ההיתר אינו בשעת רעבון בלבד ואף לא לחלוצי צבא בלבד, דאם כן מה מקשה הגמ' דפשיטא דבשר נחירה מותר הא לא הותר אלא בשעת רעבון ולחלוצי צבא. ועוד שהרמב"ם כתב כשיכנסו בגבול העכו"ם ויכבשום" ומשמע שעיקר ההיתר נאמר לגבי מצב הכבוש ודווקא בגבול העכו"ם ולדבריהם עיקר ההיתר לשעת המלחמה עצמה וגם אין טעם שיהיה דווקא בגבול העכו"ם.

לכן נראה לפרש בדעת הרמב"ם (וכן מצאתי במהר"ץ חיות לחולין שם) שגדרו של היתר זה לדעתו הינו כגדר היתר יפת-תאר שהותר משום ש"לא דברה תורה אלא כנגד יצר הרע" ובוה יש ליישב את הקשיים שהבאנו לעיל. מה שהקשו האחרונים

שללישנא קמא מוכח דההיתר היה כללי ולא דוקא לשעת הדחק או לחלוצי צבא, אה"נ דללישנא קמא הכי הוא שהרי ללישנא קמא מותר אף לנחר ולאכל לכתחילה (ע' תוס' שם) ועל כרחק דאינו כטעם יפת-תאר אלא היתר כללי של מאכלות אסורים בשבע שכבשו ואולם ללישנא בתרא דלא הותרו לנחר ולאכל ורק השלל הותר, הבין הרמב"ם שאין זה היתר מכח כיבוש ארץ ישראל דמה טעם להתיר להם האסורים משום כך, אלא כטעם יפת-תאר. ולכן לא הותר לדעתו אלא לחלוצי צבא כעין היתר יפת-תאר. ובוזה יובן אף מה שהתיר הרמב"ם רק כשרעב ואין לו מה לאכל אף שאינו בסכנה, כעין דין יפת-תאר דלא שכיח ליה היתרא ומתוך כך תוקפו יצרו. ומשום כך אף יין נסך מותר דטעמא "דלא דברה תורה אלא כנגד יצר הרע" שייך בוזה גם כן דסוף סוף "מוטב שיאכלו בשר תמותות שחוטות ואל יאכלו בשר תמותות נבילות". וממילא גם אין מקום לחלק בין מלחמת כבוש ארץ ישראל לשאר מלחמות חובה או רשות, כדין היתר יפת-תאר שהוא בכל המלחמות לדעת הרמב"ם. וכן נמצא לרמב"ם בתשובה (סימן רי"א) בענין יפת תאר שהשווה דין יפת-תאר לדין היתר מאכלות אסורות וז"ל שם: שהותר ליקחה לאשה באותה העת ר"ל בעת הכבוש כשהיא בגיטתה מפני שלא דברה תורה אלא כנגד היצר כמו שהותר להם באותה העת לאכל האסורים "ובתים מלאים כל טוב אפילו קדלי דחזירי" עכ"ל. ויש לדייק כן מתוך דברי הרמב"ם בהלכות גם כן, דקשה מדוע הזכיר הרמב"ם בהלכה זו שההיתר הוא כאשר יכבשום וישבו מהם. וראיתי מאחרוני זמננו (אבי עזרי, משפט המלוכה) שהבינו שהבטוי "וישבו" היינו מלשון "ישיבה", והסבירו את כוונת הרמב"ם בהוספה זו באפנים שונים. ואף המנחת חינוך הבין כן אלא שהוא העתיק את לשון הרמב"ם כך: "ויכבשום וישבו בהן" אבל לפי גירסתנו (וכן הובא בכל הראשונים והאחרונים שהעתיקו את לשון הרמב"ם) "וישבו מהן" אין ספק לענ"ד שכוונת הרמב"ם מלשון "שבי" ושוב קשה מה ענין שבי להלכה זו. ונראה ברור שהרמב"ם כתב משפט זה "חלוצי צבא וכו' וישבו מהן" כהקדמה לא רק להלכה זו אלא אף להלכות הסמוכות הדנות בדין יפת תאר וכתב שכאשר יכבשום וישבו מהם שבי יהיו בעת הכבוש מותרים לאכל נבילות וטריפות (כנגד "ויכבשום") וממשיך "וכן בועל אשה בגיטתה וכו' (כנגד "וישבו מהם"). ואף מכאן ראייה שיסוד שתי ההלכות אחד הוא ולכן כלל אותם במשפט אחד. ולפי הנ"ל שהרמב"ם פסק כלישנא בתרא ממילא לא הותר אלא שלל הגויים. ואף שהרמב"ם לא כתב כן בפירושו נראה ברור מתוך נסוח ההלכה דכן הוא, דסתמן של דברים שלאחר שיכנסו חלוצי הצבא לגבול הגויים ויכבשו אותם לא ימצאו מה לאכול אלא מהשלל ובמצב זה שאין היתר מצוי ולפניהם "בתים מלאים כל טוב" ועלולים היו להכשל במאכלות אסורים אמרה תורה "מוטב יאכלו בשר תמותות שחוטות ואל יאכלו בשר תמותות נבילות", וזהו ביאור דברי הרמב"ם.

ולענין הזמן הזה, נסתפק המנחת חינוך אם היתר זה שייך אף היום דיש לומר דכיון שהוא נאמר בזמן כבוש, דילמא בעינן כבוש חדש כמו כבוש ארץ ישראל הראשון, ולא יחול הדין אלא במקום שאין בו קדושת הארץ מכח עולי בבל ע"ש, ואף שהמנחת חינוך נסתפק אף אליבא דהרמב"ם כיון שאף הוא הזכיר "כבוש", מ"מ נראה פשוט דהיינו

לשיטתו שגורס "ויכבשום וישבו בהן" ומסביר שאף לרמב"ם ההיתר אינו אלא במלחמה שמטרתה כוש ושיבה, אבל לפי דברינו הנ"ל לרמב"ם פשיטא שאף בזמן הזה שייך היתר זה לפי התנאים שהוזכרו לעיל. ואולם לרמב"ן שהוא דין בכבוש ארץ ישראל יש מקום לספקו של המנחת חינוך.